

Толкач А.М.,
викладач кафедри історії та теорії
держави і права, конституційного та
адміністративного права Чернігів-
ського державного інституту права,
соціальних технологій та праці

СУДЕБНИК КАЗИМИРА IV 1468 Р. – ПЕРШИЙ КОДИФІКОВАНИЙ ЗБІРНИК ЛИТОВСЬКО-РУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Постановка проблеми. Непростий процес правової реформи в Україні сьогодні активно підштовхує суспільство до потреб всебічного наукового дослідження різних юридичних питань. Однак запозичення ідей та вдалих рішень зарубіжних законодавств є, безумовно, недостатні. Тому, на нашу думку, є доцільним вивчення не лише положення чинного законодавства західноєвропейських та інших країн, а й аналізу засад, на яких ґрунтується їхнє право, його розуміння.

Найкращим шляхом досягнення цієї мети є вивчення та розгляд тих першоджерел, які були підґрунтям формування сучасної системи законодавства країн з розвинутою ринковою економікою, зокрема, європейських. У зв'язку з цим актуальним є вивчення питань кодифікації права Великого князівства Литовського і Польщі.

Актуальність теми можна обґрунтувати такими міркуваннями: в Україні не втихають дебати навколо кодифікації права та формування самостійної національної правової системи. Успішне її проведення є можливим без всебічного врахування позитивного історико-правового досвіду держав, що існували на українських теренах у різні часи. Саме цим пояснюється значне поживлення досліджень найбільш вдалих кодифікацій минулого, таких, як Судебник Казимира IV і в подальшому Статутів Великого князівства Литовського.

Аналіз досліджень та публікацій. Найвидатнішими дослідниками розвитку литовсько-руського права були Г. Данилович, Ф. Леонтович, Ясинський, М. Владимирський-Буданов, С. Бершадський. Г. Данилович обробив і видав найбільш цінні пам'ятки з історії Литовсько-Руської держави та його права: 1826 р. – "Судебник" Казимира, а в 1827 р. – "Летопись Литви и Руси".

© Толкач А.М.

щині. Під судєбником розуміли практичний підручник права, вживаний у судах. Під такою назвою з'явився у середині XVI ст. і перший збірник права на Московщині – Судєбник царя Івана IV Васильовича (1550 р.) [2, 95].

Профєсор Леонтович, вважає, “що сама назва Судєбника могла бути взята від Руської Правди, яка в деяких списках, як, наприклад, Карамзінському, зветься “Судєбником Ярославля” [3].

Судєбник складається з преамбули, 25 артикулів (статей) і наказу дотримуватися його приписів. Його зміст обмежувався в основному нормами кримінального, кримінально-процєсуального та адміністративного права. Всі інші правовідносини в кожній землі регулювалися залежно від норм місцевого звичаєвого права.

У Судєбнику встановлювався порядок захисту прав на маєтність, визначався порядок досудового провадження і судового розгляду кримінальних та земельних справ, окреслювались види покарань.

16 із 25 статей регламентують різні правові аспекти такого злочину, як крадіжка (розкривається склад злочину, визначаються види покарання за просту і кваліфіковану крадіжку). Виділялось три види крадіжок: дрібні, середні й великі. За дрібну крадіжку, вчинену вперше, застосовувалося покарання у вигляді штрафу, за середню і велику – смертна кара через повішення. Крім крадіжки, Судєбник називав такі види злочинів, як розбій, грабунок, чаклунство.

Вражає своєю жорстокістю норма стосовно кримінальної відповідальності, яка наставала з досягненням 7-річного віку за крадіжку “якщо злодія (татя) приведуть з речовим доказом, то мусить той заплатити за вчинене штраф; якщо ж платити буде нічим, а дружина з дорослими дітьми знала про вчинений злочин, то вони повинні сплатити штраф; якщо ж будуть малі діти до семи років, то вони в тому не винуваті. Самого злодія стратити на шибениці” (арт.1) [4, 47]. Пізніше ця норма буде переглянута у Литовських Статутах, за Литовським Статутом 1566 р. кримінальна відповідальність наставала після 14 років, а за Статутом 1588 р. – після 16 років.

Слідчі дії проводив сам потерпілий. Провадити слідство міг також воєвода, який мав право застосовувати до підозрюваних запобіжний захід – тримання у в'язниці. Збірник допускав застосування тортур щодо обвинувачених у крадіжці й чаклунстві, “а якщо крадій погодиться на випробування тортурями (Божим судом), а знав зілля (траву, яка допомагає витерпіти біль), а знаків помітних не залишиться, проте розслідування доведе його провину, нехай і вперше вчинив крадіжку та був допитаний під тортурями і про це буде знати околиця (навколишні жителі), тоді того знахаря хоч і не домучаться (тобто, хоч і не отримують зізнань через випробування тортурями), треба повісити” (арт.18) [5, 54].

У Судєбнику Казимира вперше у порівнянні з існуючими джерелами права появилася норма щодо індивідуальної відповідальності за вчинений злочин.

У російській науковій літературі про Судебник 1468 р. йде мова в "Хрестоматии по истории русского права" професора М. Владимирського-Буданова. До видання Судебника ним були зроблені належні ґрунтові коментарі. Аналізує Судебник і професор Ясинський у своїй праці "Уставные земские грамоты".

Дослідженням джерел права Литовсько-Руської держави займалися видатні українські правознавці Ф. Леонтович, Р. Лашенко, Д. Чубатий, Н. Полонська-Василенко та ін.

У ХІХ ст. цією тематикою займалися і польські дослідники такі, наприклад, як І. Данилович, В. Мацейовський, П. Домбковський.

Уданій статті предметом дослідження є аналіз правових норм Судебника Казимира 1468 р. та їх значення у розвитку Литовсько-Руської держави.

Населення всіх українських земель у складі Литовської держави керувалось звичаєвим правом та нормами "Руської Правди". Загальнолитовського права не існувало [1, 29].

У цей час на престолі був Казимир IV Ягайлович (1427-1492 рр.), син Ягайла і руської княжни Софії Гольшанської, Великий князь Литовський з 1440 р. і король Польщі з 1447 р. За час його півстолітнього княжіння стабілізувалося внутрішнє життя, успішно розвивалося господарство, швидко збільшувалося населення. Проте реалії життя вимагали кодифікації всіх поодиноких положень, утворення одного загального збірника законів, обов'язкового в цілій державі. Першою спробою такої кодифікації і був Судебник короля Казимира Ягайловича 1468 р. Вперше його текст був знайдений 1825 року істориком Даниловичем у бібліотеці графа Румянцева. Оригінал його не зберігся, є лише списки кінця ХV-ХVІ ст. Він був ухвалений у Вільно на раді великого князя з панами – радою і "всім посольством" та діяв на території Великого князівства Литовського, в тому числі на українських землях, що входили до його складу, до запровадження першого Литовського Статуту. До Судебника увійшли норми Руської Правди, звичаєвого права та привілеїв.

Свого часу польський історик В. Мацейовський називав Судебник "білоруським статутом" не тільки тому, що цей кодекс був написаний на старобілоруській мові, але й тому, що включав у себе норми звичаєвого білоруського права. Хоча треба відзначити, що велика частина законодавчих актів князівства того часу написана білоруською мовою. В його основі було білоруське звичаєве право в доповненні з новими правовими нормами, розробленими судовою і адміністративною практикою у узгодженні з новими соціально-економічними умовами.

Судебник Казимира – це збірник права ХV ст., в оригіналі він має назву Лист (про що вказано у вступі), що було загальноприйнятим для правних пам'яток різного змісту, які виходили від великого князя. Однак назва "Судебник" була відома у ХV ст. не лише у великому князівстві, а навіть і на Москов-

Так, зокрема, дружина і діти відповідають своїм майном за вчинений злочин чоловіком і батьком лише у випадку, коли вони знали про крадіжку (арт.1).

Характерно також, що в Судебнику підкреслюється вже невідповідальність жінки і дітей злодія і в тому випадку, коли голова родини був затриманий "на гарячому", з "лицом", але краденого додому не приніс, і жінка, і діти крадених речей "не поживали: злодей терпи, а жона и дети и дом их невинен" (арт.5) [6, 32].

Великим кроком вперед з діючими джерелами права була ідея рівності всіх верств населення перед законом у кримінальних справах. Так, якщо злочин скоєно з відома пана або сам пан брав у ньому участь і це було доказано, то пан ніс таку саму відповідальність, як і злодій (арт.7).

Основними видами покарань за Судебником була смертна кара через повішення або спалення, штрафи.

Взагалі Судебник вже досить ясно підкреслює положення про підсудність панських людей вотчинному присудові їх пана (арт. 9-11); це зрозуміло, бо як ми знаємо, право суду поміщика над місцевим міським населенням було надано панам привілеєм 1447 р. [7, 215]. Однак, як це підкреслює професор С. Бершадський, "предоставляючи таку широку владу поміщикові над своїми селянами, Казимир Ягайлович, одначе, в своєму Судебнику показує, що влада ця не поширюється на справи карні" [8, 273].

Окрім норм кримінального права, Судебник має постанови про "земні" (тобто земельні) справи, поруби і наїзди та знахідку.

В останньому 25 артикулі йде мова про обов'язок кожного в своїй "дільниці" мостити мости під загрозою грошової пені за всяку "шкоду", яка трапиться від невиконання цього обов'язку: "А на чией делници шкочдася станеть, конь ся образить, ногу зломить: тому платити" [6, 41].

Отже, проаналізувавши Судебник Казимира, ми бачимо, що найбільше уваги приділяється кримінальному праву. Це вказує на те, що закріплення правопорядку у Литовській державі мало дуже велике значення. Судебник закріпив індивідуальну відповідальність за вчинення злочину; визначив велику і малу крадіжку; встановив ідею рівності всіх верств населення перед законом; суб'єктами злочину були як вільні, так і залежні люди; закріпив застосування смертної кари за різні злочини.

І все-таки Судебник не був всебічною кодифікацією права. Він нормував лише карні постанови про охорону, маєткове право, але не вичерпував всієї системи кримінального права, тому не міг задовольнити потреби держави у цьому напрямку. Життя вимагало такого кодексу, в якому було б взято до уваги й приватноправові норми. Серед основних причин кодифікації були вимоги шляхти щодо законодавчого визначення шляхетських прав та привілеїв.

Деякий час історики сперечались, на якій території феодалної Литовської держави діяв "Судебник", тому що за своїм соціально-економічним і

політичним устроєм Велике князівство Литовське не було монолітним. Слід зазначити, що деякий час литовські землі, на відміну від руських, які входили до складу Великого князівства Литовського, користувались своїм місцевим правом. Отож, дослідники дійшли висновку, що Судебник був виданий для всієї держави, тому що він не протирічив місцевому праву.

Беззаперечно, що Судебник 1468 р. – цінна пам'ятка законодавства, що відобразила певний етап розвитку нашої державності. Він поклав початок новому етапу законодавчої діяльності державних органів, який органічно завершився створенням статутів Великого князівства Литовського.

Література: 1. Історія українського права / за ред. О. О. Шевченка. – К.: Олан, 2001. – 214 с. 2. Чубатий М. Огляд історії українського права: Історія джерел та державного права. Мюнхен / Чубатий М. – К., 1994. – 224 с. 3. Леонтович Р. Русская Правда и Литовский Статут в видах настоятельной необходимости включить литовское законодательство в круг истории русского права / Леонтович Р. – К.: Универ Известие, 1865. – 285 с. 4. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. / упоряд.: А. С. Чайковський (кер.), О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 656 с. 5. Швидько Г. К. Питання держави та права в курсі історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. / Швидько Г. К. – Х.: Вид. група "Основа", 2006. – 128 с. 6. Владимирський-Буданов М. Ф. Хрестоматія по истории русского права: в 2 т. / Владимирський-Буданов М. Ф. – 4-е изд. – К., 1901. – 385 с. 7. Лашенко Р. М. Лекції по історії українського права / Лашенко Р. М. – К.: Україна, 1998. – 254 с. 8. Бершадский С. Литовские евреи / Бершадский С. – СПб., 1883. – 281 с.